



The Comparative Purpose of the Story of Hazrat Ibrahim (pbuh) In Makki Surahs Simultaneously with the Descent

Majid Chehri *
Masoud Eghbali **

Received: 27/04/2022

Accepted: 01/09/2022

Abstract

The story of Prophet Ibrahim (pbuh) is explained in 9 Makki surahs, including the blessed surah "Mary, poets, hood, Hajar, Anam, Safat, Dariyat, prophets and spiders". This research article, with a deductive approach, examines the relationship between the purpose of the mentioned surahs and the story of Hazrat Ibrahim Khalilullah (pbuh) with the conditions of the Holy Prophet (pbuh) and the believers, and with a descriptive-analytical method, the relationship between the stories of the Qur'an and the purpose The surah has been achieved in line with the guidance of the Qur'an. The findings of the research show that the history of the previous prophets in the Holy Quran, which include a major chapter of divine verses, play a significant role in providing some of the guidance goals of this divine book. By looking at Surah Nah Ganeh Makki in the field of this research, it was found that the story of Prophet Ibrahim (pbuh) is due to; Strengthening the heart of the Prophet of Islam (pbuh), strengthening and persevering of him (pbuh), portraying the classes opposed to the divine call, glorifying the true believers, how to argue with the polytheists, the promise of the end of the infidels' conflict, the good news of the good end of the believers, the promise of destruction And the punishment of the polytheists, the pride of God's prophets from the sufferings and trials of God, and... have been recounted.

Keywords: *Qur'anic stories, Hazrat Ibrahim (pbuh), the purpose of the story, the purpose of the surah, along with the revelation, the Meccan surah.*

* Assistant Professor, Department of Qur'anic Sciences and Commentary, University of Sciences and Education of the Holy Quran. Qom. Iran. chehri@quran.ac.ir

** Assistant Professor, Department of Qur'anic Sciences and Commentary, University of Sciences and Education of the Holy Quran. Qom. Iran. (Corresponding Author) eghbali@quran.ac.ir

دوفصلنامه علمی «مطالعات قرآن و حدیث»، سال ۱۶، شماره ۱، پیاپی ۳۱
پاییز و زمستان ۱۴۰۱، صص ۱۸۵-۲۱۵

مقاله علمی - پژوهشی

 [10.30497/qhs.2022.243031.3600](https://doi.org/10.30497/qhs.2022.243031.3600)



 20.1001.1.20083211.1401.16.1.8.0

غرض‌شناسی تطبیقی داستان حضرت ابراهیم (ع) در سوره‌های مکی همگام با نزول

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۱۰
مقاله برای اصلاح به مدت ۱۰ روز نزد نویسندگان بوده است.

مجید چهری*
مسعود اقبالی**

چکیده

داستان حضرت ابراهیم (ع) در ۹ سوره مکی شامل سور مبارکه «مریم، شعراء، هود، حجر، انعام، صافات، ذاریات، انبیاء و عنکبوت» تبیین گردیده است. این مقاله پژوهشی با رویکرد تنزیلی به بررسی ارتباط میان غرض سوره‌های مذکور و داستان حضرت ابراهیم خلیل‌الله (ع) با شرایط پیامبر اکرم (ص) و مؤمنین پرداخته و به روش توصیفی - تحلیلی به ارتباط میان داستان‌های قرآن با غرض سوره در راستای جلوه‌های هدایتگری قرآن دست یافته است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که سرگذشت انبیاء پیشین در قرآن کریم که فصل عمده‌ای از آیات الهی را در بر می‌گیرند، نقش بسزایی در تأمین پاره‌ای از اهداف هدایتگری این کتاب آسمانی ایفا می‌نمایند. با مذاقه در سور نه‌گانه مکی حوزه این پژوهش، معلوم گردید که داستان حضرت ابراهیم (ع) به جهت استوار ساختن قلب پیامبر اسلام (ص)، تقویت و پایداری آن حضرت (ص)، تصویرسازی از طبقات مخالف با دعوت الهی، تجلیل از مؤمنان به حق، چگونگی محاجه با مشرکین، وعده پایان تخاصم کفار، بشارت پایان نیک مؤمنان، وعده به هلاکت و عذاب مشرکان، سربلندی انبیای خدا از مصائب و ابتلائات الهی، و... بازگو شده است.

واژگان کلیدی

قصص قرآن، حضرت ابراهیم (ع)، هدف قصه، غرض سوره، همگام با نزول، سور مکی.

* chehri@quran.ac.ir

* استادیار، گروه علوم قرآن و تفسیر، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران.

** استادیار، گروه علوم قرآن و تفسیر، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران. (نویسنده مسئول)

eghbali@quran.ac.ir

طرح مسئله

بازشناسی غرض قصص و تتبع در لایه‌های پنهان سرگذشت انبیاء سلف در سوره‌های قرآن کریم و کشف رابطه میان آن با هدف سوره، مطلبی است که می‌تواند از جوانب گوناگون درخور توجه و اهمیت قرار گیرد. با توجه به آیات قرآن کریم در هشت سوره مکی به ترتیب نزول، تقریباً به تفصیل به قسمتی از داستان حضرت ابراهیم(ع) پرداخته شده است. حال این سوال پیش می‌آید، آیا ارتباطی بین هدف سوره‌های مکی و داستان حضرت ابراهیم(ع) وجود دارد؟

بررسی‌ها نشان می‌دهد رویکرد سور مکی غالباً در خصوص توحید و یگانه‌پرستی و همچنین مبارزه با شرک و بت‌پرستی است و این در واقع یکی از ویژگی‌های سور مکی محسوب می‌گردد. بخش قابل توجهی از آیات سوره‌های مکی را قصص قرآنی تشکیل می‌دهد. نتیجتاً آن که بازگو نمودن سرنوشت پیشینیان جهت ترهیب و انذار معاندان، تقویت و ترغیب مؤمنان، روش محاجّه با کفار و... از اسلوب تأثیرگذار قرآن کریم به شمار می‌رود. یکی از این قصص، قصه حضرت ابراهیم است که این غرض را دارا می‌باشد و خداوند باری تعالی با این هدف که رسالت ایشان مبارزه با بت‌پرستی و ترویج توحید بوده، در قریب به ده درصد از سوره‌های مکی داستان ایشان را با این رویکرد ذکر کرده است.

با توجه به رسالت قرآن کریم در راهبری و هدایتگری جامعه دینی و از طرفی ظرفیت گسترده و پرتأثیر معارف حوزه قصص قرآن در تأمین بخشی از معارف و حیانی مورد نیاز بشر امروز، تولید رویکردهای جدید در قصه‌پژوهی قرآنی، به صورت ضرورت درآمده است. در این رویکرد محقق به دنبال کشف لایه‌های پنهان اهداف قصص و ارتباط هر قصه با هدف سوره است. به طور کلی، نام حضرت ابراهیم(ع) در ۱۶ سوره مکی ذکر شده که در ۶ سوره (نجم، اعلی، ص، شوری، زخرف و نحل و ابراهیم)، تنها در یک یا دو آیه، در راستای تبیین برخی تعالیم الهی، به نام ایشان تصریح گردیده است. اما روایت جلوه‌های مختلف از داستان زندگی آن حضرت در سور مکی، بر اساس ترتیب نزول قرآن، در ۹ سوره (مریم، شعراء، هود، حجر، انعام، صافات، ذاریات، انبیاء و عنکبوت) بیان شده است، که ذکر هر قسمت از داستان زندگی آن حضرت، جهت اشاره به رخدادها و فضای تاریخی و اجتماعی مکه در ۱۳ سال حضور پیامبر(ص) در آن دیار و تبیین و تأکید برنامه‌ها و دستور العمل‌های پیامبر(ص) برای اثبات رسالت خویش و دعوت به یکتاپرستی و مقابله با توطئه‌های مشرکان است.

پیشینه تحقیق

بحث غرض‌شناسی سوره‌های قرآن از جمله موضوعاتی است که از سوی پژوهشگران قرآنی مورد تحلیل قرار گرفته و نیز داستان حضرت ابراهیم(ع)، در ابعاد مختلف مورد بررسی واقع شده و تحقیقاتی چند درباره آن به رشته تحریر در آمده که در ذیل به برخی از آنها اشاره می‌شود:

مقاله «جلوه‌های هنری داستان حضرت ابراهیم(ع) در قرآن»، از نعیمه پراندوجی که نویسنده در آن به عناصر داستانی به عنوان جلوه‌های هنری قرآن کریم پرداخته است. مقاله «بررسی تطبیقی داستان حضرت ابراهیم(ع) در متون تفسیری و عرفانی»، اثر حسین آقا حسینی که به شخصیت‌شناسی حضرت ابراهیم در متون تفسیری و عرفانی پرداخته است. مقاله «کشف استدلالی ساختار و غرض سوره مبارکه احزاب» از حجت‌الله حکیم آبادی و همکاران که با تکیه بر عناصر درون‌متنی و برون‌متنی، غرض سوره را مورد بررسی قرار داده است. از جمله تحقیقات نزدیک به حوزه فعالیت پژوهش حاضر، مقاله‌ای با عنوان «تناسب قصص قرآن با اغراض سوره‌ها (با محوریت داستان حضرت ابراهیم(ع))» از فاطمه باصری و مریم حاجی عبدالباقی است که به صورت گزینشی، داستان ابراهیم(ع) را در برخی سوره‌های مکی و مدنی بررسی کرده و به تبیین ارتباط داستان با هدف سوره پرداخته‌اند.

از آنجا که در این پژوهش صرفاً سه سوره مکی «انعام، مریم و حجر»، بدون توجه به ترتیب نزول سوره‌ها بررسی شده، و دیگر سوره‌هایی که داستان ابراهیم(ع) را بازتاب داده‌اند، در این جستار نیامده، لذا می‌توان وجه تمایز آن را پژوهش حاضر مشاهده نمود که در این پژوهش، با توجه به ترتیب نزول سوره قرآن، ۹ سوره‌ای که داستان ابراهیم(ع) در آن بیان شده، از لحاظ ارتباط فحوای داستان با غرض یا اغراض اصلی سوره، مورد مذاقه و بررسی قرار گرفته است. پژوهش‌های دیگری نیز درباره کشف اغراض سوره قرآنی و قصه حضرت ابراهیم(ع) نوشته شده است؛ اما تحقیقات صورت گرفته با این رویکرد مورد مذاقه قرار نگرفته و غرض‌شناسی داستان ابراهیم(ع) بر اساس ترتیب نزول در سوره مکی، پژوهشی جدید به شمار می‌آید. بر این اساس، غرض‌شناسی سوره مبارکه نه گانه با نگاهی بر آراء برگزیده مفسران قرآن کریم و شرایط حاکم بر زمان نزول سوره مذکور و تطبیق بر آیات مربوط به داستان حضرت ابراهیم(ع) به انگیزه‌ی بازشناسی ارتباط میان آن دو و سپس گونه‌شناسی محورهای مشترک به طریق توصیفی-تحلیلی، روش مطالعه این پژوهش است.

۱. ادبیات نظری تحقیق

۱-۱. هدفمند بودن سوره های قرآن کریم

نخستین آیات سوره مبارکه بقره، هدف از نزول این کتاب مقدس را «هدایت متقین» اعلام می‌کند و سپس در سایر آیات این سوره و سوره‌های دیگر، چگونگی هدایت انسان، عوامل و موانع آن و سایر مباحث مرتبط با آن را به دقت و با موشکافی بسیار بیان می‌دارد. صراحت گفتاری قرآن در این زمینه جای هیچ‌گونه شکی برای آشنایان به معارف قرآن باقی نمی‌گذارد که قرآن کتابی هدفدار و جهت‌دار است که گام به گام حقیقت‌جویان را به سرچشمه معنویت و کمال رهنمون می‌سازد.

حال، اگر قرآن دارای یک هدف کلی است، هر یک از سوره‌های قرآن نیز باید بخشی از این هدف را تأمین کنند و رابطه‌ای معنادار و هماهنگ با هدف کلی قرآن داشته باشند. بدینسان می‌بینیم که پذیرش هدفمندی قرآن به طور طبیعی ما را به سوی هدفمندی سوره سوق می‌دهد و این سؤال را در برابر ما قرار می‌دهد که اگر هدف کلی قرآن هدایت است سوره «بقره» یا «آل عمران» یا «ناس» و... چه بخشی از این هدایتگری را به عهده دارند؟ آیا اگر یکی از این سوره‌ها در قرآن گنجانده نمی‌شد، باز هم هدف نهائی قرآن تأمین می‌شد و همه ابعاد هدایت بیان می‌گردید؟ اگر پاسخ منفی به این سؤال داده و اعتقاد داشته باشیم که هر سوره جایگاه ویژه خود را دارد و هیچ چیز جای آن را پر نخواهد کرد، آنگاه باید به این سؤال پاسخ دهیم که هدف ویژه هر سوره چیست و هر سوره در کلیت خود در صدد بیان چه پیامی است؟ اینجاست که به طور منطقی، بحث هدفمندی سوره‌ها مطرح شده و پاسخ شایسته خود را طلب می‌کند.

ناگفته نماند که گرچه ممکن است کشف اهداف سوره‌ها و مرتبط نمودن آن‌ها با هدف کلی قرآن مشکل بوده و کاوش علمی و تلاش فکری بسیاری را می‌طلبد و یا مفسران در تعیین غرض سوره به اختلاف افتاده و هر یک عنوانی را برای یک سوره قرار می‌دهند؛ اما همه این امور به صغرای قضیه مربوط می‌شوند و نمی‌تواند به کلیت کبری - هدفداری سوره‌ها - خدشه‌ای وارد نمایند. بنابراین، انکار هدفمندی سوره‌ها ابتدائاً منجر به تردید در هدفمندی قرآن و سپس سرباز زدن از پذیرش نظریه «وحدت غرض سوره‌های قرآن» می‌گردد. طرفداران نظریه نیز ناچارند که قبل از هر چیز به عنوان یک اصل موضوعه هدفمندی قرآن را بپذیرند.



۲-۱. ترتیب نزول سوره‌ها در قرآن کریم

طبیعتاً ترتیب نزول سوره‌های قرآن کریم، ترتیبی غیر از ترتیب مصحفی موجود بوده است. بررسی منابع تاریخ قرآن کریم، ما را با مجموعه‌ای از جداول ترتیب نزول سوره‌ها آشنا می‌کند (سیوطی، بی تا، ج ۱، ص ۵۹-۶۰؛ زرکشی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۲۸۰-۲۸۲). این جداول نزول، شامل نقل «سعید بن مسیب از علی علیه السلام، نقل عطاء از ابن عباس موجود در مجمع البیان، المقدمتان، فضائل القرآن، نقل مجاهد از ابن عباس یا عکرمه یا حسن موجود در در دلائل النبوه، نقل ابو صالح از ابن عباس موجود در تاریخ یعقوبی، جدول تلفیقی موجود در الفهرست، جدول ترتیب نزول زهری در تنزیل القرآن، و نقل جابر بن زید در الاتقان سیوطی» می باشد (بهجت پور، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۹۵-۱۲۵). این جداول که عمدتاً به ابن عباس بر میگردد، بسیار مورد بررسی و مذاقه قرآن پژوهان قرار گرفته است. در بررسی پژوهش‌های انجام شده، آیت الله معرفت در التمهید فی علوم القرآن (معرفت، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۳۳-۲۳۷) و شاگرد ایشان عبدالکریم بهجت پور در آثاری مانند «تفسیر همگام با وحی، شناخت نامه تنزیلی سوره‌های قرآن کریم، تفسیر تنزیلی مبانی، اصول، قواعد و فواید» (بهجت پور، ص ۳۰۰-۳۴۸)، به شکل کامل تری به بررسی ترتیب نزول سوره‌ها پرداخته‌اند. آیت الله معرفت در این بررسی، مبنا را بر صحت جداول نزول رسیده از ابن عباس گذاشته و کاستی‌های موجود در این جدول نزول را، با جدول نزول جابر بن زید و دیگران و نیز نصوص تاریخی مورد اعتماد، تکمیل نموده است (معرفت، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۳۳-۱۳۴). همچنین عبدالکریم بهجت پور به طور مفصل تری به بررسی جداول ترتیب نزول پرداخته و با آوردن تمامی جداول ترتیب نزول، همگی آنها را با یکدیگر مقایسه نموده و یک ترتیب نزول متقن و قابل اعتماد به دست داده است. وی پس از ارائه جداول ترکیبی و مقایسه همه جانبه آنها با همدیگر، معتقد است توافق حداکثری در میان جداول ترتیب نزول وجود دارد. (ر.ک: بهجت پور، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۱۱۷) که مبنای پژوهش حاضر در بررسی چینش نزول سوره‌ها، پژوهش اخیر می باشد.

۲. ساختار اصلی قصه حضرت ابراهیم(ع) در سوره‌های مکی

۲-۱. سوره مبارکه مریم(س)

بر اساس متقن ترین روایات بیانگر ترتیب نزول، این سوره چهل و چهارمین سوره است که بر پیامبر اسلام(ص) نازل شده است. با استقصاء در آراء تفسیری مفسران معلوم گردید برخی از

مفسران، هدف این سوره را با توجه به سوره کهف که در چپش مصحف، پیش از سوره مریم آمده بیان داشته‌اند (مراغی، بی‌تا، ص ۳۲؛ کاشانی، ۱۴۲۳، ص ۱۵۷؛ نهاوندی، ۱۳۸۶، ص ۱۶۹؛ مدرسی، ۱۴۱۹، ص ۸). لذا بر اساس آنچه در روش تحقیق بیان گردید، از آراء این گروه از مفسران صرف نظر می‌نماییم. عده کثیری از مفسران معتقدند، محور سوره بر توحید و نفی شرک نسبت به ذات باری تعالی (قطب، ۱۴۲۵، ص ۲۳۰۰؛ حجازی، ۱۴۱۳، ص ۴۴۳؛ صابونی، ۱۴۲۱، ص ۱۹۲؛ جعفری، ۱۳۷۶، ص ۴۸۸) و بشارت و انذار (طباطبایی، ۱۳۶۳، ص ۶؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹، ص ۸) استوار است. عده‌ای معتقدند این سوره مردم را به سه طائفه تقسیم نموده: ۱- اهل هدایت که نمونه بارز این گروه را انبیاء عظام تشکیل می‌دهد، ۲- اهل غی که مایه و استعداد رشد خود را از دست داده‌اند، و ۳- توبه‌کنندگان (بهجت‌پور، ۱۳۹۵، ص ۳۲۰).

برخی نیز رویکردهای متفاوتی داشته‌اند؛ از آن جمله: بیان صفات حق و کشف عالم ملکوت (مهائمی، ۱۴۰۳، ص ۲؛ قاسمی، ۱۴۱۸، ص ۸۳)، رد یهود به جهت افترائی که به حضرت مریم(س) وارد ساختند (ابن‌عاشور، ۱۴۲۰، ص ۷)، قصه انبیاء و نتیجه دعوت آنان (بروجردی، ۱۳۶۶، ص ۲۳۹)، اشاره به معجزات خارق‌العاده در خلقت انسان که بیانگر قدرت الهی است (ابوزهره، بی‌تا، ص ۴۶۰۲)، مسائل مربوط به بعث و اثبات آن (قرائتی، ۱۳۸۸، ص ۲۴۲)، و یادکرد رحمت خداوند (جرجانی، ۱۳۷۸، ص ۶؛ مکارم، ۱۳۷۱، ص ۸۱).

از آن‌جا که سوره مریم(س) در سال‌های آغازین رسالت حضرت رسول(ص) و نزول قرآن کریم نازل شده است؛ به نظر می‌رسد مقصود این سوره، گونه‌شناسی مخاطبان قرآن بر اساس پذیرش یا عدم پذیرش دعوت پیامبر(ص) و به تبع آن، «بشارت‌دادن به پرهیزکاران به دلیل تسلیم‌شدن در برابر فرامین الهی و هشدار به کسانی که گرفتار بینش‌های غلط بوده و در برابر تغییر و اصلاح، مقاومت می‌کنند» (بهجت‌پور، ۱۳۹۵، ص ۳۲۰) باشد.

۲-۱-۱. داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره مریم(س)

در این سوره آیات ۴۱ تا ۵۰ به پاره‌ای از داستان ابراهیم(ع) اشاره می‌کند و آن عبارت است از احتجاجش با پدر درباره بت‌ها (آیه ۴۲) و نیز داستان کناره‌گیری از پدر و از مردم و خدایانشان (آیه ۴۸) و این‌که خداوند به او اسحاق و یعقوب را داد (آیه ۴۹) و برای او و اعقاب او یادخیری در آیندگان گذاشت که تا روزگاری هست نامش را به نیکی ببرند (آیه ۵۰) (طباطبایی، ۱۳۶۳، ص ۷۳).



«آیه «إِذْ قَالَ لِأَيُّهَا يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَ لَا يُبْصِرُ وَ لَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا» بیان کوتاه و کوبنده‌ای است که یکی از بهترین دلایل نفی شرک و بت پرستی است؛ چراکه یکی از انگیزه‌های انسان در مورد شناخت پروردگار، انگیزه سود و زیان است که علمای عقائد از آن تعبیر به مسأله «دفع ضرر محتمل» کرده‌اند» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ص ۷۷).

۲-۱-۲. غرض‌شناسی داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره مریم(س)

مفسران، آیات مربوط به داستان حضرت ابراهیم(ع) در این سوره را تجلی محبت فرزند نسبت به پدر (ابوزهره، بی تا، ص ۶۰۲)، یادآوری رحمت و ویژه خداوند بر حضرت ابراهیم(ع) (بهجت پور، ۱۳۹۵، ص ۳۲۰)، یادکرد خوبان و تأثیر آن بر نفوس (سلطان‌علی‌شاه، ۱۳۷۲، ص ۷۵) و شایستگی حضرت ابراهیم(ع) در تحمید و یادآوری دانسته‌اند (شاه‌عبدالعظیم، ۱۳۶۳، ص ۱۹۳). برخی معتقدند این آیات درصدد بیان این نکته است که دعوت حضرت ابراهیم(ع) از نقطه توحید آغاز شده است (مکارم، ۱۳۷۱، ص ۷۶).

شواهد حاکی از آن است که داستان حضرت ابراهیم(ع) در این سوره آئینه تمام نمای غرض سوره مریم(س) بوده و طبقات متضاد مصادف با دعوت الهی را به تصویر می‌کشد. در یک سوی ماجرا پیامبر الهی قرار دارد که مصداق پاکی و اخلاص در عمل است و در جهت دیگر، قومی که در مقابل جریان حقّ قد علم کرده‌اند. از دیگر اغراض مهم این سوره از دیدگاه علامه طباطبایی، «بشارت و انداز مردم» است که در آیه: «فَلِإِنَّمَا يَسْتَرْأَهُ بِلِسَانِكَ لِيُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَ تُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا» (مریم: ۹۷) بدان اشاره شده است:

«قرآن مجید غرض سوره مریم را در سیاقی بدیع و بسیار جالب ریخته است، نخست به داستان زکریا و یحیی و قصه مریم و عیسی و سرگذشت ابراهیم و اسحاق و یعقوب و ماجرای موسی و هارون و داستان اسماعیل و حکایت ادريس و سهمی که به هر یک از ایشان از نعمت ولایت داده اشاره کرده است، آنگاه علت این عنایت را چنین بیان فرموده که این بزرگواران خصلت‌های برجسته‌ای داشته‌اند» (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۱۴، ص ۶).

سوره مریم با ذکر لطف و رحمت خداوند بر حضرت زکریا و استجاب دعای ایشان و بشارت به تولد حضرت یحیی آغاز می‌شود و در ادامه پس از بیان فرزنددار شدن مریم(س)،

به داستان ابراهیم(ع) و نحوه برخورد وی با آزر بت تراش می‌پردازد که چگونه در برابر تهدید و بی‌منطقی آزر، دلسوزانه با وی سخن گفته و وعده استغفار می‌دهد. از این رو، ارتباط مفهومی داستان ابراهیم(ع) با غرض سوره آشکار می‌گردد؛ چرا که بشارت به اسحاق و یعقوب و مبارزه و انذار آن حضرت در مواجهه با مردمان بت پرست هم عصرش، مصادیقی از بشارت و انذار است؛ جایی که ابراهیم(ع) چون به انذار و هشدار نزدیکان و قوم خویش پرداخته، آماج تهدیدها و کینه‌توزی‌های آنان قرار می‌گیرد: «قَالَ أَرَأَيْتُ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنْتَهَ لِأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا» (مریم: ۴۶) و خداوند نیز به پاس این صبر و مقاومت و ثبوت در عقیده، وی را به داشتن نسل صالحی از انبیای الهی بشارت می‌دهد: «وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا» (مریم: ۴۹).



۲-۲. سوره مبارکه شعراء

در ترتیب نزول، سوره شعراء در ردیف ۴۷ قرار دارد. تیرئه حضرت رسول(ص) از افتراء شاعر بودن وی (صابونی، ۱۴۲۱، ص ۳۴۲؛ قاسمی، ۱۴۱۸، ص ۴۴۷)، تسلیت خاطر پیامبر(ص) به جهت اعراض قوم از توحید و تکذیب جناب ایشان (ابن‌عاشور، ۱۴۲۰، ص ۱۰۸؛ طباطبایی، ۱۳۶۳، ص ۳۴۶؛ مکارم، ۱۳۷۱، ص ۱۸۰)، اطمینان قلب آن حضرت به جهت نزول قرآن از جانب خداوند (فضل‌الله، ۱۴۱۹، ص ۸۸)، اصرار و حرص پیامبر(ص) بر ایمان آوردن قوم (نهایندی، ۱۳۸۶، ص ۵۱۲، مدرسی، ۱۴۱۹، ص ۹؛ ابوزهره، بی‌تا، ص ۵۳۳۳) و اثبات اصول اعتقادی شامل توحید، نبوت و معاد (مراغی، بی‌تا، ص ۴۴)، آرائی است که مفسران در تعیین هدف سوره بیان داشته‌اند.

پیامبر اکرم(ص) که مأمور تغییر و تحول جامعه مکی بود، در کنار توفیقات فی‌الجمله‌ای که داشت با انواع مقاومت‌های مکیان مشرک مواجه شد. این مقاومت‌ها گاه موجب درگیری‌های بزرگی میان مشرکان و پیامبر(ص) می‌شد. در این سوره خدای متعال حضرت(ص) را به پیروزی جریان حق و شکست و نکبت اهل باطل بشارت داده و در نهایت ظالمان مکی را از مواجهه با پیامبر(ص) بیم و به فرجامی مشابه اقوام هلاک‌شده هشدار می‌دهد (بهجت‌پور، ۱۳۹۴، ص ۲۱۷). از این رو، این سوره مطابق آیات (۱-۶) به نحوی بر استوار ساختن قلب



پیامبر(ص) از راه تأکید بر خبر پیروزی نهایی وی در برابر مخالفان جریان حق تأکید دارد (بهجت‌پور، ۱۳۹۵، ص ۲۰)، که با توجه به ردیف نزول سوره شعراء می‌توان غرض این سوره را تأکیدی بر غرض سوره مریم دانست.

۲-۲-۱. داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره شعراء

در آیات مبارکه (۶۹ تا ۱۰۲) به مهم‌ترین خبر مربوط به ابراهیم(ع) اشاره می‌کند که با فطرت سالم و پاک خود علیه قومش که همگی به اتفاق کلمه بت می‌پرستیدند، به حمایت از دین توحید و پرستش خدای سبحان قیام نموده، فرجام نیک و سکونت در بهشت را فرجام متقین دانسته (آیه ۹۰) و از مشرکان بیزاری جسته است (آیه ۷۷).

۲-۲-۲. غرض‌شناسی داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره شعراء

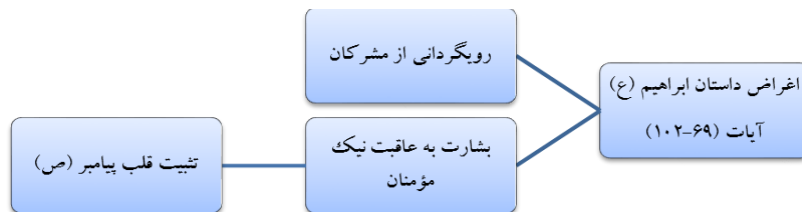
خلاصه فحوای سخن مفسران در تبیین غرض داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره «شعراء»، مباحثی از قبیل تنبیه کفار و مشرکین به جهت عقوبت کفر و شرک در دنیا و آخرت است (طیب، ۱۳۶۹، ص ۳۸). طبق آیه «وَأَنْتَ عَلَيْهِمْ نَبَأٌ إِبْرَاهِيمَ» به میان کشیدن پای مردم معاصر پیغمبر اسلام، برای اقتدای امت پیامبر(ص) در اخلاص، توکل بر خداوند، عبادت او، تبری از شرک و اهلش (زحیلی، ۱۴۱۱، ص ۱۶۶) و یا رساندن به گوش مشرکین عرب است، که عمده آنان قریشی‌اند و ابراهیم(ع) هم پدر بزرگ قریش بود تا بدانند که پیامبر(ص) مانند پدر بزرگشان به نشر دین توحید و دین حق قیام نموده است (طباطبایی، ۱۳۶۳، ص ۳۹۲؛ قرشی‌بنابی، ۱۳۷۵، ص ۳۶۱؛ کاشفی، بی‌تا، ص ۸۱۶؛ قطب، ۱۴۲۵، ص ۲۶۰۲).

نتیجتاً می‌توان این‌گونه انگاشت که اعراض حضرت ابراهیم(ع) از قوم مشرک و بشارت عاقبت نیک به مؤمنان، به نوعی صحنه‌گذاردن بر غرض سوره شعراء به جهت تثبیت قلب پیامبر اکرم(ص) با خبر دادن نجات مؤمنان و نابودی معاندانی است که علی‌رغم وجود آیات فراوان به آن‌ها ایمان نمی‌آورند (بهجت‌پور، ۱۳۹۴، ص ۲۱۵).

برخی سوره‌های قرآن دارای غرض و هدف مشترک هستند، مثلاً قرآن پژوهان موضوع «تسلی خاطر پیامبر(ص) و تثبیت قلب مبارک ایشان را» غرض مشترک میان دو سوره «شعراء و حجر» دانسته‌اند. البته مبرهن است که این تشابه در غرض، در جزئیات سرایت ندارد و صرفاً مباحث کلی را شامل می‌شود. از جمله اغراض کلیدی در سوره «شعراء»، تسلی خاطر نبی اکرم(ص) در برابر تکذیب نبوت از سوی مشرکان است که ذکر صحنه‌های داستان

ابراهیم(ع) در مواجهه با آزر بت‌تراش و قوم ایشان که با تکیه بر احتجاج و استدلال همراه بوده، این غرض را به خوبی تبیین نموده است، در حالی که تسلی خاطر پیامبر(ص) در سوره «حجر» در برابر استهزاء و تمسخر مشرکین است.

«داستان احتجاج ابراهیم(ع) در مواجهه با قوم لجوج و مشرک خود، اشاره به منطق ضعیف و تعصب‌آمیز مشرکان در هر عصر و زمان، در برابر پیامبران الهی دارد که شباهت زیادی با منطق مشرکان عصر پیامبر اسلام(ص) داشته و این مایه تسلی خاطر برای پیامبر(ص) و مؤمنان اندک نخستین بود که بدانند تاریخ از این گونه افراد و منطقیها بسیار به خاطر دارد و ضعف و فتوری به خود راه ندهند» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۵، ص ۱۷۹).



۲-۳. سوره مبارکه هود(ع)

سوره مبارکه هود در ردیف پنجاه و دومین سوره‌ای است که بر پیامبر(ص) نازل گردید. نخست آراء مفسران را در تعیین هدف سوره هود(ع) مرور می‌کنیم. اصول معارف اسلام مخصوصاً مبارزه با شرک و بت‌پرستی (مکارم، ۱۳۷۱، ص ۴)، توجه به معاد و جهان پس از مرگ و صدق دعوت پیامبر (حجازی، ۱۴۱۳، ص ۹۷)، توجه به مسائل اعتقادی (قرائتی، ۱۳۸۸، ص ۱۵؛ مراغی، بی‌تا، ص ۱۶۷)، انذار و بشارت و امر به استغفار و توبه (ابن‌عاشور، ۱۴۲۰، ص ۱۹۸)، بیانگر رأی گروهی از مفسران است. آراء برخی نیز حکایت از آن دارد که سوره هود(ع) این هدف را دنبال می‌کند که بفهماند معارف قرآنی طوری است که اگر تحلیل شود، سر از توحید خالص در می‌آورد (مدرسی، ۱۴۱۹، ص ۹)، به طوری که اگر توحید را هم بخواهیم تجزیه و ترکیب کنیم، سر از همان معارف اصولی و فروعی دین در می‌آورد (طباطبایی، ۱۳۶۳، ص ۲۰۲).

به طور کلی، آنچه محتمل است آنکه این سوره بی‌منطقی کافران در مخالفت‌هایی را که با مضامین عالی قرآن و رسول خدا(ص) داشتند، تشریح می‌کند (بهجت‌پور، ۱۳۹۴، ص ۲۳۵؛



جعفری، ۱۳۷۶، ص ۱۶۲)، چراکه آیات ابتدایی این سوره دربردارنده‌ی واکنش ناشایست مشرکان مکه در مقابل مهم‌ترین موضوعات توحیدی است (آیات ۱ تا ۱۱). از این رو، آیات ۱۲ تا ۹۹ توجیه و ترسیم وظایف و مسؤولیت‌هایی را که پیامبر(ص) در مواجهه با این مخالفت-ها بر عهده داشتند، نشان می‌دهد (بهجت‌پور، ۱۳۹۴، ص ۲۳۵؛ مراغی، بی‌تا، ص ۱۶۷).

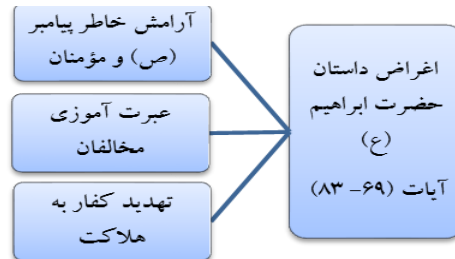
۲-۳-۱. داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره هود(ع)

آیات ۶۹ تا ۸۳ به قسمتی از داستان حضرت ابراهیم(ع) می‌پردازد که فرشتگانی بر حضرت ابراهیم خلیل‌الله(ع) وارد شدند که به او وهمسرش بشارت فرزند می‌دهند و همین فرشتگان، مأموریت عذاب بر قوم لوط را داشتند که حضرت ابراهیم(ع) با این فرشتگان صحبت و مجادله می‌کند تا عذاب برای آن‌ها فرستاده نشود؛ اما با این حال، وساطت حضرت ابراهیم با این‌که ایشان خود مشمول عنایات ربانی بود، تأثیری در رفع عذاب نداشت و بر این قوم فاسق باید عذاب وارد می‌شد.

۲-۳-۲. غرض‌شناسی داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره هود(ع)

قسمت عمده آیات سوره هود(ع) را سرگذشت پیامبران پیشین که با وجود نفرت کم بر دشمنان بسیار پیروز شدند تشکیل می‌دهد. ذکر این سرگذشت‌ها هم وسیله آرامش خاطر برای پیامبر(ص) و مؤمنان در برابر آن انبوه دشمنان بوده، و هم درس عبرتی برای مخالفانشان (مکارم، ۱۳۷۱، ص ۴؛ ابوزهرة، بی‌تا، ص ۳۶۵۱). بدیهی است بخش‌های سوره هود(ع) با تقریر هدف سوره تناسق دارد (قطب، ۱۴۲۵، ص ۱۸۴۴). به همین مناسبت، داستان حضرت ابراهیم(ع) در این سوره، درصدد بیان این حقیقت به جهت تثبیت قلب حضرت رسول(ص) برآمده است (مدرسی، ۱۴۱۹، ص ۹؛ صابونی، ۱۴۲۱، ص ۴؛ ابن‌عاشور، ۱۴۲۰، ص ۱۹۸) که همان‌گونه که اقوام گذشته، پیامبران را تکذیب نموده و هلاک شدند؛ مسلماً کفار و مشرکین نیز در اثر انکار اصول اعتقادی به سرنوشت یکسانی دچار خواهند شد. (ابوزهرة، بی‌تا، ص ۳۶۵۸؛ بروجردی، ۱۳۶۶، ص ۲۴۹).

بیان این سرگذشت می‌تواند برای کافران مکی جهت انذار به آن‌ها و تقویت پایداری پیامبر اکرم(ص) باشد. مطلب درخور توجه آن که سرنوشت مخاطبان قرآن را که در سوره مریم(س) تبیین گردید، می‌توان در دو سوره شعراء و هود(ع) به صورت پیروزی نهایی مؤمنان و نابودی کفار مشاهده نمود.



۲-۴. سوره مبارکه حجر

این سوره در ردیف پنجاه و چهارمین سوره بر اساس ترتیب نزول می‌باشد. آراء مفسران پیرامون هدف سوره شامل موارد ذیل می‌گردد: «تبیین دلایل توحید، احوال قیامت و صفات اشقیاء و سعداء (زحیلی، ۱۴۱۱، ص ۷)، استهزاء کفار به رسول خدا (ص) (طباطبایی، ۱۳۶۳، ص ۱۳۹؛ قرائتی، ۱۳۸۸، ص ۴۳۷)، تسلی خاطر آن جناب (بروجردی، ۱۳۶۶، ص ۴۵۱؛ جعفری، ۱۳۷۶، ص ۸؛ مکارم، ۱۳۷۱، ص ۴)، تعظیم انبیاء و آیات و معجزات ایشان (مهاشمی، ۱۴۰۳، ص ۳۹۴؛ قاسمی، ۱۴۱۸، ص ۳۲۷)، اشاره به طغیان طاغیان و تکذیب رسل سلف از ادوار گذشته (صابونی، ۱۴۲۱، ص ۹۷)، ذکر شبهات مشرکین در نبوت حضرت رسول (نهایندی، ۱۳۸۶، ص ۵۳۱)، انذار مشرکین (مکارم، ۱۳۷۱، ص ۴)، ترسیم مسیر حرکت رسالت که محدود به اطلاعات کافران در مواجهه با رسول خدا، کتاب و رسالت و به استهزاء گرفتن آنان نمی‌گردد» (فضل‌الله، ۱۴۱۹، ص ۱۳۷).

عده‌ای صرفاً به تشریح بخش‌های سوره اکتفا نموده (مراغی، بی‌تا، ص ۳؛ ابن‌عاشور، ۱۴۲۰، ص ۷؛ قطب، ۱۴۲۵، ص ۲۱۲۴) و برخی با توجه به سوره ابراهیم که در ترتیب مصحف پیش از سوره حجر قرار گرفته، ابراز رأی نموده‌اند (کاشانی، ۱۴۲۳، ص ۵۰۵؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ص ۱۶۰).

با توجه به آیات سوره حجر که به پاره‌ای از تجلیات قدرت الهی اشاره دارد (آیات ۹، ۱۶، ۲۳، ۲۸ و...)، احتمال دارد هدف سوره بر حتمیت تحقق آنچه اراده الهی بر آن تعلق گرفته باشد، اعم از تعذیب منکران انبیاء، هلاکت قوم معاند و بشارت فرزند در کهن‌سالی و... باشد. از این رو، در بررسی سیر تنزیلی سوره، آنچه در سوره‌های شعراء و هود (ع) بیان گردید، مطابق اراده الهی بوده و محقق خواهد شد.



۲-۴-۱. داستان حضرت ابراهیم (ع) در سوره حجر

آیات ۵۱ تا ۵۶ سوره حجر مربوط به داستان مهمانان ابراهیم(ع) است که فرشتگانی به صورت بشر بر او وارد شده و مزده تولد اسحاق را به او دادند و او را از این که از رحمت خدا مأیوس شود، نهی کردند؛ چون تنها گمراهان از رحمت خدا ناامید می‌شوند، و نیز به ابراهیم(ع) گفتند که مأموریت ما هلاک نمودن قوم لوط است (جعفری، ۱۳۷۶، ص ۷).

۲-۴-۲. غرض‌شناسی داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره حجر

با توجه به هدف و آیات سوره مبارکه حجر که مجموعه‌ای از عبارات دوسویه است، می‌توان غرض داستان حضرت ابراهیم(ع) در این سوره را دلیلی بر تأکید بر محور سوره دانست. در این داستان از یک سو بشارت فرزنددار شدن حضرت ابراهیم(ع) و از سوی دیگر وعید عذاب قوم لوط تشریح گردیده که بیانگر قدرت خداوند در نزول رحمت و شدیدترین عقوبت‌ها به صورت توأمان است (ر.ک: بهجت‌پور، ۱۳۹۴، ص ۲۴۸).

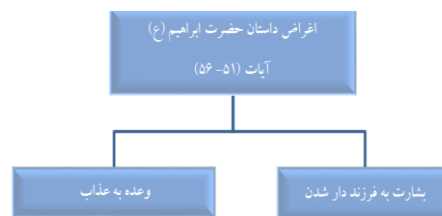
هر گوشه‌ای از داستان‌های قرآن کریم، روایت‌های آموزنده‌ای را از تاریخ پیامبران بزرگ و اقوام سرکش، به عنوان نمونه‌های عینی و مصداق‌های بارز از رفتار و عملکرد بندگان مخلص، و یا گمراهان و پیروان جور و ستم بیان می‌کند. ذکر داستان مهمانان حضرت ابراهیم(ع) و گفتگوی میان آنان، در جهت نهادینه کردن باور و ایمان راستین مسلمانان به خداوند و عدم یأس و نومیدی از درگاه الهی است: «قَالَ وَ مَنْ يَفْتَنُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ» (حجر: ۵۶). در این سوره، از ورود مهمانان ابراهیم(ع) سخن به میان آمده، همان فرشتگانی که در لباس بشر به سراغ وی آمده، نخست بشارت به تولد فرزندی برومند و سپس خبر از مجازات دردناک قوم لوط دادند.

چرا که در دو آیه قبل از بیان داستان حضرت ابراهیم(ع)، به پیامبر اسلام(ص) دستور داده شده که هم مقام رحمت خدا را برای بندگان بازگو کند: «تَبَيَّنْتُ عِبَادِي أَبِي أَنَا الْعَفُورُ الرَّحِيمُ» (۴۹) و هم عذاب الیم او را «وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ» (۵۰)، و در داستان مهمانان ابراهیم، دو نمونه زنده از دو صفت فوق دیده می‌شود، و به این ترتیب پیوند میان این آیات گذشته مشخص می‌گردد (مکارم شیرازی، ج ۱۱، ص ۹۷).

«از آنجا که کفار، رسول خدا(ص) را استهزاء نموده و نسبت جنون به ایشان داده: «وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ» (حجر: ۶) و قرآن کریم را هدیان دیوانگان خوانده بودند، پس در حقیقت در این

سوره رسول خدا (ص) را تسلی خاطر داده، و وی را به صبر و ثبات و گذشت از آنان سفارش می‌کند و نفس شریفش را خوشحال و مردم را بشارت و انداز می‌دهد» (طباطبایی، ج ۱۲، ص ۱۳۹).

در نحوه ارتباط پیام داستان ابراهیم(ع) با هدف سوره که تسلی خاطر پیامبر(ص) است، می‌توان گفت که آن حضرت از شدت آزار و اذیت مشرکان مکه سخت به ستوه آمده بود و خداوند، در اوج سختی، بشارت نجات و خلاصی از شر استهزاء کنندگان کافر را به ایشان می‌دهد: «إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ» (الحجر: ۹۵). از این رو خداوند با یادکرد داستان ابراهیم(ع) که در اوج ناباوری بخاطر کهولت سن، بشارت تولد فرزندی دانا به ایشان می‌دهد: «قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ» (الحجر: ۵۳)، قلب مبارک پیامبر(ص) را تسلی خاطر می‌بخشد. از سوی دیگر وعده نابودی قوم ستمگر و تبهار لوط، بشارت دیگری بود که فرشتگان میهمان ابراهیم(ع) به ایشان دادند، همانگونه که نابودی کفار استهزاء کننده و سرسخت، بشارت دیگری بود که خداوند به نبی اکرم(ص) داده بود. در سیر تنزیلی سور مورد بحث و پس از آن که خداوند به جهت تقویت قلب پیامبر(ص) نابودی کفار را امری قطعی اعلام نمود، در این مرحله نحوه برخورد با قوم مشرک و معاند را به ایشان تعلیم می‌نماید.



۲-۵. سوره مبارکه انعام

سوره انعام بعد از سوره حجر و قبل از سوره صافات در ردیف پنجاه و پنجمین سوره قرآن به ترتیب نزول، نازل شده است. از دیدگاه مفسران، پیام اصلی این سوره عقیده و اصول ایمان (صابونی، ۱۴۲۱، ص ۳۴۹؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹، ص ۱۴؛ حجازی، ۱۴۱۳، ص ۵۸۴)، مبارزه با شرک و دعوت به توحید (قرائتی، ۱۳۸۸، ص ۴۰۸؛ مکارم، ۱۳۷۱، ص ۱۴۴؛ طباطبایی، ۱۳۶۳، ص ۴)، بیان وحدانیت در ذات، صفات و الوهیت (ابوزهره، بی‌تا، ص ۲۴۲۸)، محاجّه با اهل شرک و بر کسی که مکذّب بعث و نشور است (کاشانی، بی‌تا، ص ۳۵۸) می‌باشد.

در آیات مبارکه ۵۲ تا ۹۰ نشان داده می‌شود که مشرکان برای تضعیف پیامبر(ص) و ایجاد فاصله، میان او و پیروانش و یا تضعیف روحیه او، همه‌گونه توطئه و کوششی را به خرج می-



دادند. خداوند متعال در مقام ارشاد حضرت(ص) ابتدا وی را به همراهی کامل با مؤمنان و در ادامه به دوری از اجتماعاتی که در آن به حقیقت و نشانه‌های الهی طعن می‌زنند، فرمان می‌دهد و با یادآوری مواضع صریح انبیای گذشته در برابر مشرکان قومشان، پیامبر را به اقتدا به انبیاء توصیه می‌کند. بر این اساس، به نظر می‌رسد غرضی که این سوره در مقام ایفای آن است، راهنمایی پیامبر(ص) و پیروان مؤمن او در چگونگی مواجهه با مشرکین از طریق إلزام و إقناع آنان با بهره‌جویی از اسلوب مناسبی همچون تقریر و تلقین و جداسازی روش و رفتار ایمانی خود از جمعیت انبوه مشرک مکه باشد(ر.ک. بهجت‌پور، ۱۳۹۴، ص ۲۵۲).

۲-۵-۱. داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره انعام

داستان حضرت ابراهیم(ع) در آیات ۷۴ تا ۹۰ در سوره انعام تشریح شده است. این داستان صحبت حضرت ابراهیم(ع) با آزر درباره بت و بت پرستی، جریان او در مواجهه با ستاره-پرستان و با قوم خود و راهیابی او به توحید ناب و فطری را بازگو می‌کند.

۲-۵-۲. غرض‌شناسی داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره انعام

در بخش اول این داستان (آیات ۷۴ تا ۸۳) خداوند متعال حجتی را ذکر می‌کند که آن را به پیغمبر عظیم‌الشان حضرت ابراهیم(ع) داده بود تا با آن علیه مشرکین احتجاج نموده و آنان را به دینی که خدایش به سوی آن هدایت نموده یعنی دین توحید دعوت کند. در این آیات، ابراهیم(ع) به بت پرستان می‌آموزد که چگونه اعتقاد تقلیدی خود را به اعتقاد استدلالی تعالی داده و تقلید کورکورانه را رها کنند (بی آزار شیرازی، ۱۳۷۲، ج ۳، ص ۳۶۰). در این بخش ابراهیم خلیل(ع) توجه قومش را به ادراکات عقلی جلب نموده و از طریق استدلال‌ات روشن با قوم احتجاج نمودند؛ از این جهت داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره انعام موازی با غرض سوره تبیین گردیده است. بخش دوم داستان (آیات ۸۴ تا ۹۰) نیز تئمه داستان حضرت ابراهیم(ع) و اشاره به موهبت فرزندان صالح به آن حضرت است.

علامه طباطبایی غرض اصلی سوره را توحید به معنای اعم ذکر نموده، زیرا بیشتر آیاتش به صورت استدلال علیه مشرکین و مخالفین توحید و نبوت و معاد است (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۷، ص ۴). داستان احتجاج ابراهیم(ع)، قهرمان توحید، در راستای تبیین هرچه بهتر غرض اصلی سوره «توحید» عنوان شده است، و این احتجاج با پدر که خود بت تراش زبردست آن روزگار بوده، حکایت از شروع دعوت به توحید و یکتاپرستی از خانواده و نزدیکان دارد،

موضوعی که در جامعه آن روزگار پیامبر اکرم (ص)، اعتقادی ریشه‌دار و مستحکم می‌نمود، چرا که مشرکان عرب برای بت‌های دست‌ساز و تراشیده خود، مقام ربوبیت قائل بودند. امری که در اولین آیه از سوره انعام: «تُمُّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَزِيدُ فِي كِبَرِهِمْ يَعْدِلُونَ» (انعام: ۱)، و نیز در دو آیه پیش از ذکر داستان ابراهیم (ع): «قُلْ أَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَىٰ أَعْقَابِنَا» (انعام: ۷۱) بدان تصریح شده است.

احتجاج با استدلالات
روشن

غراض داستان ابراهیم (ع)
(آیات ۷۴-۹۰)

۲-۶. سوره مبارکه صافات

این سوره مبارکه پنجاه و ششمین سوره‌ای است که بر پیامبر (ص) نازل شده است. بر اساس ترتیب نزول بعد از سوره‌های «حجر و انعام»، سوره صافات نازل می‌شود. پیش از تبیین غرض سوره، مرور آراء مفسران خالی از لطف نیست. جمع کثیری از مفسران، سوره صافات را در زمره سورۃ‌ی که بیانگر ویژگی‌های کلی سوره‌های مکی است در نظر آورده و معتقدند این سوره بیشتر از هر چیز روی اصول معارف و عقائد اسلامی در ناحیه مبدأ و معاد (مکارم، ۱۳۷۱، ص ۳؛ صابونی، ۱۴۲۱، ص ۲۴؛ قرائتی، ۱۳۸۸، ص ۱۳) و تخلص آن از شوائب شرک در همه صور و اشکال (قطب، ۱۴۲۵، ص ۲۹۸۰)، احتجاج بر مسأله توحید و تنزیه خداوند (طباطبایی، ۱۳۶۳، ص ۱۷۹؛ قاسمی، ۱۴۱۸، ص ۱۹۹) و پاسخگویی به شبهات مشرکین (فضل-الله، ۱۴۱۹، ص ۱۷۳) تکیه می‌کند.

در این سوره پس از تشریح تدبیر مقتدرانه و مطلق خداوند در هستی (آیات ۱ تا ۲۶)، به گوشه‌ای از عذاب‌ها و گرفتاری‌های کافران در عذاب الهی اشاره شده (آیات ۲۷ تا ۷۰) و در آیات ۷۱ تا ۱۴۸ اشتراک رفتار مشرکان مکه با اقوام مستکبر گذشته تشریح می‌شود. درحقیقت، غرض سیاق سابق را که متعرض شرک و تکذیب کفار به آیات خدا بود در اسلوب تهدید ایشان به عذابی الیم به منصفه ظهور رسانده، می‌فرماید: انبیاء را برای هشدار آن‌ها اعزام کرده بودیم؛ اما این‌ها قدرناشناس بودند و جز بندگان مخلص از این فرصت برای نجات خود بهره نگرفتند. به همین مناسبت داستان هفت پیامبر (نوح، ابراهیم، موسی، هارون، الیاس، لوط، یونس) را به ترتیب بیان می‌کند.

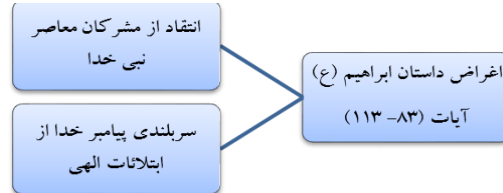
این سوره به حکم آنکه از سوره‌های مکی است، بیشتر از هر چیز روی اصول معارف و عقائد اسلامی در ناحیه مبدأ و معاد تکیه می‌کند، مشرکان را مورد شدیدترین سرزنش‌ها قرار می‌دهد، و با دلائل روشن و گویا بطلان عقائد آنها را برملا می‌سازد، ولی در این میان بحث درباره ابراهیم قهرمان بت‌شکن، و مواقف مختلف زندگی او مشروح‌تر آمده است، و هدف اصلی آن است که بیانات گذشته با ذکر این شواهد عینی از تاریخ انبیاء، به صورت محسوس و ملموس مطرح گردد، و حقائق کلی عقلی در قالب‌های حسّی مجسم شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۹، ص ۶). حال، با توجه به محتوای سوره صفات می‌توان غرض این سوره را مبتنی بر انتقاد از مشرکان مکی به خاطر شرک و باورهای نسنجیده درباره خداوند و استکبار از پذیرش دعوت توحیدی پیامبر به سبب پیروی کورکورانه از پدران و نیاکان خود، و تجلیل از مؤمنان خالصی که تحت تأثیر این گروه منحرف قرار نمی‌گیرند، دانست (بهجت‌پور، ۱۳۹۴، ص ۲۵۵). هویداست، رویکرد این سوره در سیر تنزیلی، بیانگر ذلت و خواری مشرکین و مکمل مباحث پیشین است.

۲-۶-۱. داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره صفات

داستان حضرت ابراهیم خلیل‌الله(ع) دومین داستانی است که در این سوره بیان می‌شود که آیات ۸۳ تا ۱۱۳ را به خود اختصاص می‌دهد. در این قسمت به طور اجمال به زندگی‌نامه حضرت ابراهیم(ع) می‌پردازد، و بخش‌های مهم و پندآموز زندگی ایشان را پررنگ نشان می‌دهد؛ از جمله مبارزه ایشان با بت‌ها، سرد شدن آتش بر حضرت(ع) و همچنین تسلیم امر خدا شدن و مهیا نمودن اسماعیل(ع) برای ذبح فی سبیل الله.

۲-۶-۲. غرض‌شناسی داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره صفات

واکنش حضرت ابراهیم(ع) در مواجهه با رفتار شرک‌آلود قوم، طرح‌ریزی انهدام اصنام و تمسخر بت بزرگ و به دنبال آن نجات از شکنجه‌ای که برای او در نظر داشتند، بخش نخست داستان حضرت(ع) در این سوره به شمار می‌رود. در بخش دوم، قصه‌ی سربلندی آن جناب از ابتلائات الهی و سربلندی در ایمان و اعتقاد به پروردگار در ماجرای ذبح فرزند به میان آمده است. به طور کلی، این داستان هم‌راستا با غرض سوره صفات، بیانگر انتقاد از مشرکان معاصر حضرت ابراهیم(ع) و معرفی آن حضرت به عنوان مظهر طاعت محض از حضرت معبود است.



۲-۷. سوره مبارکه ذاریات

سوره ذاریات شصت و هفتمین سوره قرآن بر اساس ترتیب نزول است. «ذاریات» جمع «ذاریه» به معنای «باد» است. موضوع اصلی سوره ذاریات، قیامت است. در این سوره همچنین به توحید و نشانه‌های خدا در آفرینش، مهمانی فرشتگان در خانه ابراهیم (ع) و مأموریتشان برای عذاب قوم لوط، داستان حضرت موسی (ع) و سرگذشت قوم عاد، قوم ثمود و قوم نوح پرداخته شده است.

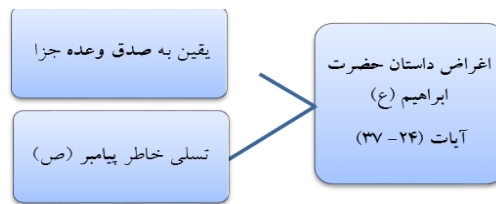
۲-۷-۱. داستان حضرت ابراهیم (ع) در سوره ذاریات

پیش از ذکر داستان حضرت ابراهیم (ع) در این سوره، آیات (۱۹-۲۲) به نشانه‌های عظمت پروردگار و قدرت او بر معاد اشاره کرده است. این آیات، نخست از عوامل وجود انسان در کره زمین، سپس از خود وجود انسان، و در نهایت، از عوامل دوام و بقا او سخن رانده و در تأیید این مطلب سوگند یاد کرده که: «فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلِ مَا أَنْتُمْ تَنْطِفُونَ» (الذاریات: ۲۳)، لذا خداوند با آن عظمت و قدرتش برای اطمینان دادن به بندگان شکاک و دیر باور و ضعیف النفس و حریص، سوگند یاد می‌کند که آنچه به شما در زمینه رزق و روزی و وعده‌های ثواب و عقاب قیامت وعده داده شده همه حق است، و هیچ شک و تردیدی در آن نیست.

۲-۷-۲. غرض شناسی داستان حضرت ابراهیم (ع) در سوره ذاریات

محور بحث در این سوره در درجه اول، مسائل مربوط به معاد و رستاخیز و پاداش و کیفر مؤمنان و مجرمان است. همچنین در قسمت دیگری از این سوره، مبارزه اقوام متعصب و لجوج را با انبیاء گذشته بازگو کرده و پیامبر اسلام (ص) را که در برابر مخالفین سرسخت قرار داشت، از این طریق دلداری داده و دعوت به استقامت می‌کند. در بخشی از داستان ابراهیم (ع)، از فرشتگانی که میهمان آن حضرت شدند و مأمور درهم کوبیدن شهرهای قوم لوط بودند

بحث می‌کند، که دلیلی است بر قدرت و توانایی حق، و نشانه‌ای است از خداشناسی که در آیات گذشته از آن بحث شده است. از سوی دیگر، این داستان بشارتی است برای اقوام باایمان که مشمول حمایت حق هستند، همان‌گونه که آیات بعد که سخن از عذاب هولناک قوم لوط می‌گوید، هشدار و تهدیدی است برای مجرمان بی‌ایمان.



۲-۸. سوره مبارکه انبیاء

این سوره مبارکه در ردیف هفتاد و سومین سوره‌ای قرار می‌گیرد که به ترتیب نزول بر پیامبر(ص) نازل شده است. مسأله عقیده اسلامی در میادین کبیره «رسالت، وحدانیت، بعث و جزا» (صابونی، ۱۴۲۱، ص ۲۳۲؛ قرشی‌بنابی، ۱۳۷۵، ص ۴۷۵)، انذار رهبران از کفار مکه (میدانی، ۱۳۶۱، ص ۲۶۲؛ قرائتی، ۱۳۸۸، ص ۴۱۹)، تکیه بر روی برنامه‌های انبیاء (مکارم، ۱۳۷۱، ص ۳۴۹)، گفتگو پیرامون جریان نبوت که موضوع توحید و معاد زیر بنای آن قرار دارد (طباطبایی، ۱۳۶۳، ص ۳۴۱)، مجموع دیدگاه مفسران پیرامون غرض سوره انبیاء می‌باشد. خداوند حکیم در این سوره از اشاره به تنگناهای سختی که انبیاء سلف در آن گرفتار می‌شدند و چگونگی توسل به حضرت حق و نجات از مهلکه در راستای تقویت ایمان معاصرین به پیامبر(ص) استفاده می‌کند؛ از آن جهت که میان انبیاء مقارنت وجود داشته و اختلافی در رسالت آنان نیست (فضل‌الله، ۱۴۱۹، ص ۱۸۴).

غرض این سوره را می‌توان این‌گونه توضیح داد که مرور وقایع تاریخی در خصوص مواجهه انبیاء با کفار، حاکی از آن است که هرگاه معارضان در میدان احتجاج متحمل شکست شده‌اند، ناگزیر از اهرم تضييق بر پیامبران الهی و مؤمنان به خداوند استفاده نموده‌اند. در دوران نبوت حضرت رسول(ص) نیز که کفار از قدرت استدلال قرآن کریم به تنگ آمده بودند، روش تمسخر و تحقیر را در پیش گرفتند که خداوند در این سوره ضمن توجیه و تقویت امید در قلب پیامبر(ص) و مؤمنان، بر پایان یافتن دوره تخاصم مشرکان و پیروزی و حاکمیت مؤمنان تأکید می‌ورزد.

۲-۸-۱. داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره انبیاء

آیات ۵۱ تا ۷۳ مربوط به پیامبر خلیل الله(ع) است که مجدداً ماجرای شکستن بت‌ها و مبارزه با شرک و بت‌پرستی را یادآور است. ماجرای شکستن اصنام توسط حضرت ابراهیم(ع) که به نوعی دال بر تحقیر اوثنان به شمار می‌رفت، ضعف و زبونی کفار را بیش از پیش نمایان ساخت. لاجرم کفار چاره‌ای جز اقدامات خشونت‌آمیز علیه خلیل الله(ع) نیافتند. اما از آنجا که ید قدرت الهی همواره پشتیبان اولیاء و انبیاء بوده، تلاش معاندان در نابودی برگزیده خداوند ناکام مانده و آن حضرت از مهلکه نجات یافتند. در پایان به این مسئله اشاره دارد که این مشرکان سرسخت و لجوج هستند که مغلوب می‌شوند و این ابراهیم(ع) است که آتش بر او سرد می‌گردد.

تذکر این مطلب خالی از لطف نیست که نظم این سوره از ناحیه ساختار لفظی و ایقاع موسیقی، نظم تقریر است که بین موضوعات آن تناسق ایجاد نموده است. با اندکی مذاقه، موازنه میان داستان حضرت ابراهیم(ع) در این سوره و در سوره مریم(س) به چشم می‌خورد. در سوره مریم(س) احتجاج حضرت ابراهیم(ع) با پدر پیرامون پرستش بت‌ها و در این سوره به جهت اتمام موضوع و ایجاد تناسق میان جو و نظم و موضوع، رویداد شکستن اصنام و افکندن خلیل الله(ع) در آتش مطرح گردیده است.

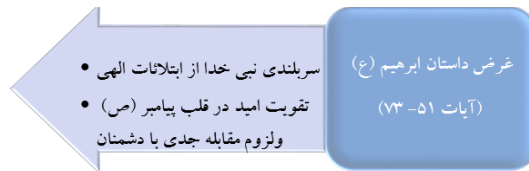
۲-۸-۲. غرض‌شناسی داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره انبیاء

با توجه به غرض سوره در آیات ۴۸ تا ۱۰۸ ختم غائله تمسخر انبیاء با پیروزی و حاکمیت مؤمنان تشریح می‌گردد. آیات این بخش، به اجمال تعدادی از انبیاء را یاد کرده است. ضمن بیان حمایت خدا از ایشان بیان شده است که همه انبیاء یک امت را تشکیل می‌دهند و همه، بندگان یک پروردگار و صاحب اختیار هستند، که باید او را عبادت و اطاعت کنند.

احراق ابراهیم(ع) در شعله‌های آتش به زعم کفار بر تحقیر و تمسخر او دلالت دارد، اما مشیت الهی بر آن بود که او از آتش نجات یابد؛ همان‌گونه که حضرت لوط(ع) از میان قوم شرارت‌بار نجات یافت. این ماجرا تذکری است برای مشرکان مکه که پیامبر(ص) و مؤمنان را تمسخر می‌کردند و این که پیامبر(ص) و مؤمنان همیشه پیروزند و دوره تحقیر بندگان محسن خدا پایان‌یافتنی می‌باشد: «وَلَقَدْ اسْتَهْزَيْتُمْ بِرُسُلِنَا مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» (الأنبياء: ۴۱). از این رو، ابتلاء حضرت ابراهیم(ع) در آتش عناد و طغیان، در حقیقت صحه‌گذاردن بر غرض اصلی سوره انبیاء است.

لازم به ذکر است که ماجرای ابراهیم(ع) در سوره انبیاء و نوع گفتمان آن حضرت با قوم خود، متفاوت از ماجرای آن در سوره مریم است. همانطور که پیشتر گذشت، نوع گفتمان و مجادله ابراهیم(ع) با آزر، با توجه به غرض اصلی سوره مریم که جلب مهر و عطوفت بود، از روی مهر و محبت بوده و علی‌رغم تهدید به سنگسار شدن، سکوت کرده و منطقه را ترک می‌کند: «وَأَعْتَزِلْكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُوا رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا» (مریم: ۴۸)، اما ادبیات کلامی ابراهیم(ع)، متناسب با غرض سوره انبیاء، یعنی «تقویت امید در قلب پیامبر (ص) و لزوم مقابله جدی با دشمنان»، رنگ و بوی جدیت و تهاجمی به خود می‌گیرد: «وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ». او حتی به قدری جدی و مصمم گشته بود که تهدید خود را عملی کرد: «فَجَعَلَهُمْ جُدَادًا إِلَّا كَبِيرًا هُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ» (انبیاء: ۵۸).

لذا ماجرای داستان ابراهیم(ع) در سوره انبیاء، ناظر به دوره‌ای است که تبلیغ ایشان از سطح خانواده و دوستان فراتر رفته و جلوه‌ای همگانی یافته است، لذا لازم است که با جدیت در برابر تهدیدهای دشمنان و توطئه‌های آنان ایستادگی کند. این روش را در مورد شیوه تعامل پیامبر گرامی اسلام(ص) نیز می‌توان مشاهده کرد. رسول اکرم(ص) وقتی بستگان خود را به اسلام دعوت کرد، از گفتار و ادبیاتی استفاده نمود که با گفتارهای شدید اللحن بعدی ایشان کاملاً متفاوت است.



۲-۹. سوره مبارکه عنکبوت

در بررسی تنزیلی، سوره مبارکه عنکبوت هشتاد و پنجمین سوره‌ای است که بر پیامبر(ص) نازل گردیده است. میان برخی از اندیشمندان قرآنی درباره اینکه آیا سوره عنکبوت آخرین سوره مکی است که بر پیامبر (ص) نازل شده یا سوره «مطففین»، اختلاف نظر است. طبرسی به نقل از ابن عباس روایت می‌کند که در آخر سوره مکی عنکبوت، سوره مطففین آمده است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰، ص ۶۱۳). همچنین سیوطی در *الاتقان* (سیوطی، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۱) و ابن ندیم در *الفهرست* (ابن ندیم، بی‌تا، ص ۳۷) این نظر را بیان کرده‌اند. البته سیوطی خبر دیگری از ابن عباس روایت کرده که سوره مطففین بر خلاف خبر سابق، مدنی است. صاحب

مجمع البیان نیز این نظر را از حسن و ضحاک نقل کرده و شأن نزول آیه «وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ» را رفتار مردم مدینه درباره عدم رعایت وزن اجناس دانسته است (طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۱۰، ص ۶۸۵). به هر حال آنچه مسلم است، اینکه سوره عنکبوت از آخرین سوره‌هایی است که در مکه بر رسول خدا(ص) نازل شده که در آن، پیامبر(ص) و اصحابش به هجرت امر شده است (غروی، ۱۴۳۳ق، ج ۱، ص ۶۲۹).

مفسران غرض این سوره را در چند محور تبیین نموده‌اند. سخن از مبدأ و معاد (مکارم، ۱۳۷۱، ص ۱۹۹)، یادآوری توحید و قیامت (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ص ۲۶)، محنت انبیاء در راه تبلیغ رسالت الهی (صابونی، ۱۴۲۱، ص ۴۱۳)، جهاد نفس در مواجهه با فتنه‌ها و ابتلائات (قطب، ۱۴۲۵، ص ۲۷۲۴؛ قرشی بنابی، ۱۳۷۵، ص ۱۰۰)، اختبار بندگان در پند و عبرت گرفتن (بروجردی، ۱۳۶۶، ص ۲۰۹) در خلوص و نفاق (نهادندی، ۱۳۸۶، ص ۵۹)، در حقیقت ایمان (طباطبایی، ۱۳۶۳، ص ۱۴۶)، در شدائد و محن دنیا (زحیلی، ۱۴۱۱، ص ۱۸۴) و در سنت آزمایش الهی (قرائتی، ۱۳۸۸، ص ۱۱؛ رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷، ص ۲۶؛ صابونی، ۱۴۲۱، ص ۴۱۳).

ترفند مشرکان در آزار رساندن به مؤمنان در این سوره به صورت وسوسه نمودن آنان رخ نموده که آیات ۱۲ تا ۴۴ به طور کلی به تهدید شدید کافران وسوسه‌گر اشاره دارد. نمونه‌هایی نیز از برخورد خدا با امثال چنین مردمی را که در رسالت‌های گذشته اتفاق افتاده، یادآور می‌شود. از این رو، احتمال دارد هدف اصلی سوره آماده کردن مردم پذیرنده ایمان برای تحمل هزینه‌های آن، از جمله آزار مشرکان و دست‌شستن از دارایی‌های خود در مکه و هجرت از آن شهر باشد (بهجت پور، ۱۳۹۴، ص ۳۷۳).

حال، با توجه به نزول سوره عنکبوت در سال‌های پایانی حضور تازه مسلمانان در مکه و اوضاع خفقان‌آوری که مشرکان برای مؤمنان به وجود آورده بودند، صحت غرض بیان شده برای این سوره روشن خواهد شد.

۲-۹-۱. داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره عنکبوت

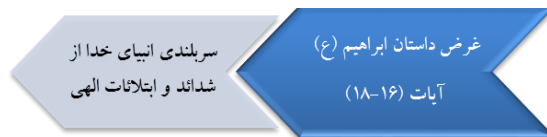
در آیات ۱۶ تا ۱۸ به طور مختصر به رسالت حضرت ابراهیم(ع) با بت پرستان اشاره دارد. خلیل‌الله(ع) به قومش فرمود: «اعْبُدُوا اللَّهَ وَ اتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ» (عنکبوت: ۱۶) با این حال قومش باز او را تکذیب کردند. این آیه نشان می‌دهد که حضرت ابراهیم(ع) رسالت خود را که همان مبارزه با بت‌ها و هر آنچه غیر خداست انجام می‌دهد و در پایان، عواقب تکذیب‌کنندگان

را برای آن‌ها یادآوری می‌کند، که جز عذاب الهی و شقاوت چیزی به همراه ندارد و این کار برای خدا آسان است.

۲-۹-۲. غرض‌شناسی داستان حضرت ابراهیم(ع) در سوره عنکبوت

همواره محنت انبیاء در مسیر دعوت دشوارتر از محنت مؤمنین در پذیرش آن بوده است. قصص انبیاء در این سوره فتنه‌ها و معقبات کفار در مسیر دعوت را به تصویر می‌کشد. خلیل-الله(ع) نهایت تلاش خود را در راستای هدایت قوم به کار گرفت، اما قوم معاند اجر رسالت وی را با تکذیب دادند. به طور کلی، تکذیب دین توسط کفار هیچ ضرری را متوجه خداوند و رسولان او نمی‌کند، اما این رخداد را می‌توان از منظر کفار، اقدامی در راستای آزار انبیاء الهی و از منظر انبیاء، امتحان و ابتلاء از جانب پروردگار به شمار آورد و این انبیاء هستند که هزینه ایمان به خداوند را به وجه تحمل ایذاء کفار به منصفه ظهور می‌رسانند.

فضای سوره عنکبوت این موضوع را تبیین می‌کند که عده‌ای از مشرکان مکه می‌خواستند- اند به هر حيله‌ای که شده پسران یا اقوام خویش را که اسلام آورده بودند از اسلام برگردانند و حتی می‌گفتند: به آئین ما برگردید؛ اگر گناهی باشد، ما عهده داریم: «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ» (عنکبوت: ۱۲). این جریان‌ها سبب شده که سوره عنکبوت [در چنین فضایی] نازل شود و در آن، مسئله امتحان که یک سنت الهی است مطرح گردد؛ چون دعوت مسلمانان به شرک از طرف مشرکان یک امتحان بود. از این رو قرآن کریم، شرایط حضور هفت نفر از پیامبران الهی، از جمله گوشه‌ای از داستان ابراهیم(ع) را مطرح کرده که قوم آنها دچار امتحان الهی شدند؛ عده‌ای نجات یافته و عده‌ای هلاک گشتند. (ر.ک: قرشی، ۱۳۷۵، ج ۸، ص ۹۹).



حاصل آنچه بیان شد، اعم از غرض سوره‌های نه‌گانه مکی و داستان حضرت ابراهیم(ع) منطبق بر جدول زیر می‌باشد.

ردیف	نام سوره	غرض سوره	غرض داستان حضرت ابراهیم(ع)	محور مشترک
۱	مریم	گونه‌شناسی مخاطبان قرآن بر اساس پذیرش یا عدم پذیرش دعوت پیامبر(ص) و بشارت به پرهیزکاران و هشدار به معاندان	به تصویر کشیدن طبقات متضاد مصادف با دعوت الهی	گونه‌شناسی مخاطبان
۲	شعراء	استوار ساختن قلب پیامبر(ص) با تأکید بر پیروزی نهایی در برابر مخالفان جریان حق	اعراض حضرت ابراهیم(ع) از قوم مشرک و بشارت عاقبت نیک مؤمنان	بشارت پیروزی نهایی مؤمنان
۳	هود	تشریح بی‌منطقی کفار در مخالفت با رسول خدا(ص) و مضامین عالی قرآن	هلاکت کفار به علت تکذیب پیامبران سلف	نابودی کفار
۴	حجر	حتمیت تحقق آنچه اراده الهی بر آن تعلق گرفته باشد؛ اعم از تکذیب منکران انبیاء و بشارت فرزند در کهن سالی	بشارت فرزنددار شدن حضرت ابراهیم(ع) و وعید عذاب قوم لوط(ع)	حتمیت تحقق اراده الهی
۵	انعام	راهنمایی پیامبر و پیروان او در چگونگی مواجهه با مشرکین	احتجاج حضرت ابراهیم(ع) با مشرکین از طریق استدلال عقلی روشن	احتجاج با مشرکان
۶	صافات	انتقاد از مشرکان مکه به دلیل شرک و باورهای نسنجیده درباره خداوند و استکبار از پذیرش دعوت توحیدی پیامبر(ص)	انتقاد از مشرکان معاصر حضرت ابراهیم(ع) و معرفی آن جناب به عنوان مظهر اطاعت محض	ذلت مشرکان
۷	ذاریات	زمینه سازی برای یقین به حقانیت وعده صادق جزا؛ یقین به صدق وعده جزا؛ عبودیت خالصانه خدا	یقین به صدق وعده جزا تسلی خاطر پیامبر(ص)	نابودی مشرکان
۸	انبیاء	تأکید بر پایان یافتن دوره نخاصم کفار و مشرکین و پیروزی و حاکمیت مؤمنان	ابتلائات حضرت ابراهیم(ع) اشاره به پایان تحقیر بندگان خدا و تمسخر آنان توسط معاندان	سرکوب کفر و اهتزاز پرچم ایمان به خداوند
۹	عنکبوت	آماده نمودن مردم پذیرنده ایمان جهت تحمل هزینه‌های آن از جمله آزار مشرکان و دست شستن از دارائی‌های خود در مکه و هجرت از آن شهر	تکذیب حضرت ابراهیم(ع) توسط معارضان از منظر کفار، آزار آن جناب و از منظر پیامبر خدا امتحان و ابتلاء از جانب پروردگار	تحمل هزینه‌های ایمان به خداوند

۳. نگاه کلی به غرض سوره‌های نه گانه مکی و داستان حضرت ابراهیم(ع)

با مذاقه در سیر ترتیب تنزیلی سوره‌های مکی و جایگاه داستان حضرت ابراهیم(ع) در این سوره، همسویی این داستان با سیر نزول سوره و مطابقت آن با شرایط پیامبر(ص) و مؤمنین مکه به وضوح دیده می‌شود. چه این که محور مشترک سوره مکی نهادینه‌سازی اعتقاد به پروردگار

و مبارزه با شرک بوده و شخصیت حضرت ابراهیم(ع) نیز یکی از شاخص‌های اطاعت و بندگی حضرت حق به شمار می‌رود. از این رو، پرده‌های گوناگون قصه حضرت ابراهیم(ع) در سور مکی را می‌توان متناسب با حرکت رو به رشد تازه مسلمانان در دوره مکه دانست.

نتایج تحقیق

قصه حضرت ابراهیم(ع) هماهنگ با اهداف و ویژگی‌های سوره‌های مکی عمدتاً در تأکید بر توحید و مبارزه با شرک و بت‌پرستی نمود پیدا کرده‌اند. حاصل تفحص در داستان حضرت ابراهیم(ع) در نه سوره مکی، آن که گزیده این داستان در هر سوره همسو با محور سوره و به جهت تأکید بر آن تبیین گردیده است. مختصر نتایج حاصله از بررسی داستان ابراهیم(ع) در این سور بدین شرح است:

۱- غرض اصلی سوره «مریم»، بشارت به پرهیزگاران و هشدار به معاندان است. با توجه به اینکه این سوره با ذکر رحمت پروردگار و استجاب دعا آغاز می‌شود، نوع گفتمان و مجادله ابراهیم(ع) با آزر، با توجه به غرض این سوره که جلب مهر و عطوفت بود، از روی مهر و محبت بوده است. داستان ابراهیم(ع) در این سوره با بشارت فرزندی صالح و نابودی قوم ستمگر لوط، نیز با دعوت به یکتاپرستی و بشارت و انذار مردم دوران پیامبر(ص) تناسب دارد.

۲- هدف از داستان ابراهیم(ع) در سوره «شعراء»، اعراض از قوم مشرک و بشارت عاقبت نیک به مؤمنان است که با غرض اصلی سوره یعنی تسلی خاطر پیامبر و استوار ساختن قلب ایشان در برابر تکذیب نبوت از سوی مشرکان است که ذکر صحنه‌های داستان ابراهیم(ع) در مواجهه با آزر بت‌تراش و قوم ایشان که با تکیه بر احتجاج و استدلال همراه بوده، این غرض را به خوبی تبیین نموده است.

۳- در سوره «هود»، نابودی کفار، محور مشترک میان غرض داستان ابراهیم(ع) و غرض کلی سوره است که بی‌منطقی کفار در مخالفت با رسول خدا(ص) و مضامین عالی قرآن را در قالب روایت داستان ابراهیم(ع) به نحوی ملموس‌تر تبیین نموده است.

۴- محور مشترک داستان ابراهیم(ع) و غرض سوره «حجر»، حتمیت تحقق اراده الهی است که با ذکر بشارت فرزنددار شدن حضرت ابراهیم(ع) و وعید عذاب قوم لوط(ع)، نابودی کفار استهزاء کننده و لجوج زمان رسول اکرم(ص) را به ایشان بشارت داده و آن حضرت را تسلی خاطر می‌دهد.

- ۵- هدف از ذکر داستان ابراهیم(ع) و اجتناج او با بت پرستان قوم در سوره «انعام» راهنمایی پیامبر(ص) و پیروان ایشان در چگونگی محاجه با مشرکان بود که می‌بایست از طریق استدلالات عقلی روشن بر دیدگاه‌های نادرست آنان غلبه نمود.
- ۶- انتقاد از مشرکان معاصر حضرت ابراهیم(ع) و معرفی آن حضرت به عنوان مظهر اطاعت محض در سوره «صافات»، یادآوری انتقاد از مشرکان مکه به دلیل شرک و باورهای نسنجیده درباره خداوند است که خواری و ذلت مشرکان، به عنوان محور مشترک در داستان ابراهیم(ع) و غرض سوره است.
- ۷- یقین به صدق وعده جزا در نابودی مشرکان، و بدنبال آن تسلی قلب پیامبر(ص)، محور مشترک میان داستان ابراهیم(ع) و غرض سوره «ذاریات» است.
- ۸- پایان یافتن دوره تخاصم مشرکان و پیروزی و حاکمیت مؤمنان در سوره «انبیاء»، محور مشترک میان داستان ابراهیم(ع) و غرض سوره است. ضمن اینکه ادبیات کلامی ابراهیم(ع)، متناسب با غرض دیگر سوره انبیاء، یعنی «تقویت امید در قلب پیامبر(ص) و لزوم مقابله جدی با دشمنان»، رنگ و بوی جدیت و تهاجمی به خود می‌گیرد.
- ۹- آماده کردن مردم پذیرنده ایمان برای تحمل هزینه‌های آن، محور مشترک میان داستان ابراهیم(ع) و غرض سوره «عنکبوت» است که با ذکر داستان امتحان و ابتلای حضرت ابراهیم(ع)، به رسول اکرم(ص) یادآوری می‌کند که ایمان راسخ به خداوند، هزینه‌های سنگینی در پی دارد. با توجه به نزول سوره عنکبوت در سال‌های پایانی حضور تازه مسلمانان در مکه و اوضاع خفقان‌آوری که مشرکان برای مؤمنان به وجود آورده بودند، صحت غرض بیان‌شده برای این سوره روشن خواهد شد.

کتاب‌نامه:

قرآن کریم.

- ابن درید، محمد بن حسن. (۱۹۸۸م). *جمهره اللغة*، بیروت: دار العلم للملایین.
- ابن سیده، علی بن اسماعیل. (۱۴۲۱ق). *المحکم و المحيط الأعظم*، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- ابن عاشور، محمدطاهر. (۱۴۲۰ق). *تفسیر التحریر و التنویر المعروف بتفسیر ابن عاشور*، بیروت: مؤسسه تاریخ العربی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۲۰۰۵م). *لسان العرب*، بیروت: دارصادر.
- ابن ندیم، محمد بن اسحاق (بی تا). *الفهرست*، بیروت: دار المعرفه.



- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی. (۱۴۰۸ق). *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*، مشهد مقدس: آستان قدس رضوی.
- ابوزهره، محمد. (بی تا). *زهره التفاسیر*، بیروت: دار الفکر.
- ازهری، محمد بن احمد. (۱۴۲۱ق). *تهذیب اللغة*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- امین، نصرت بیگم. (بی تا). *تفسیر مخزن العرفان در علوم قرآن*، بی جا: بی نا.
- بروجردی، محمد ابراهیم. (۱۳۶۶ش). *تفسیر جامع*، تهران: کتابخانه صدر.
- بستانی، فواد افرام. (۱۳۷۵ش). *فرهنگ ابجدی*، محقق: رضا مهیار، تهران: اسلامی.
- بهجت پور، عبدالکریم (۱۳۹۲ش). *تفسیر تنزیلی (به تریب نزول) مبانی، اصول، قواعد و فواید*، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- بهجت پور، عبدالکریم (۱۳۹۴ش). *شناخت نامه تنزیلی سوره های قرآن کریم*، قم: تمهید.
- بهجت پور، عبدالکریم (۱۳۹۵ش). *همگام با وحی*، قم: تمهید.
- بی آزار شیرازی، عبدالکریم؛ حجتی، محمدباقر (۱۳۷۸ش). *تفسیر کاشف*، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- جرجانی، حسین بن حسن. (۱۳۷۸ش). *جلاء الأذهان و جلاء الأحزان*، تهران: دانشگاه تهران.
- جعفری، یعقوب. (۱۳۷۶ش). *تفسیر کوثر*، قم: موسسه انتشارات هجرت.
- جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۳۷۶ش). *الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربیة*، بیروت: دار العلم للملایین.
- حجازی، محمد محمود. (۱۴۱۳ق). *التفسیر الواضح*، بیروت: دار الجیل.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). *المفردات فی الفاظ غریب القرآن*، دمشق: دارالعلم.
- رضایی اصفهانی، محمدعلی. (۱۳۸۷ش). *تفسیر قرآن مهر*، قم: پژوهشهای تفسیر و علوم قرآن.
- زحیلی، وهبه. (۱۴۱۱ق). *التفسیر المنیر فی العقیة و الشریعة و المنهج*، دمشق: دارالفکر.
- زرکشی، بدرالدین محمد (۱۴۱۰ق)، *البرهان فی علوم القرآن*، بیروت: دار المعرفه.
- زمخشری، محمود بن عمر. (۱۳۸۶ش). *مقدمه الأدب*، تهران: موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران.
- سلطان علی شاه، سلطان محمد بن حیدر. (۱۳۷۲ش). *متن و ترجمه فارسی تفسیر شریف بیان السعاده فی مقامات العبادة*، تهران: بی نا.
- سیوطی، جلال الدین (بی تا). *الاتقان فی علوم القرآن*، بیروت: دار الكتاب العربی.
- شاه عبدالعظیمی، حسین. (۱۳۶۳ش). *تفسیر اثنی عشری*، تهران: میقات.

- صابونی، محمد علی. (۱۴۲۱ق). *صفوة التفاسیر*، بیروت: دار الفکر.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۶۳ش). *المیزان فی تفسیر القرآن*، مترجم: موسوی همدانی، محمدباقر، تهران: مرکز نشر فرهنگی رجاء.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲ش). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، مصحح: فضل الله یزدی طباطبایی، تهران: ناصر خسرو.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۵ش). *ترجمه تفسیر جوامع الجامع*، مترجم: احمد امیری شادمهری، مشهد: آستان قدس رضوی.
- طریحی، فخر الدین بن محمد. (۱۳۷۵ش). *مجمع البحرین*، تهران: مرتضوی.
- طیب، عبدالحسین. (۱۳۶۹ش). *اطیب البیان فی تفسیر القرآن*، تهران: اسلام.
- فضل الله، محمد حسین. (۱۴۱۹ق). *من وحی القرآن*، بیروت: دار الملائک.
- قاسمی، جمال الدین. (۱۴۱۸ق). *تفسیر القاسمی المسمی محاسن التأویل*، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- قرائتی، محسن. (۱۳۸۸ش). *تفسیر نور*، تهران: مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن.
- قرشی بنابی، علی اکبر. (۱۳۷۱ش). *قاموس قرآن*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- قرشی بنابی، علی اکبر. (۱۳۷۵ش). *تفسیر احسن الحدیث*، تهران: بنیاد بعثت.
- قطب، سید. (ق ۱۴۲۵). *فی ظلال القرآن*، بیروت: دار الشروق.
- کاشانی، فتح الله بن شکرالله. (ق ۱۴۲۳). *زبدۀ التفاسیر*، قم: مؤسسه المعارف الإسلامیه.
- کاشفی، حسین بن علی. (بی تا). *تفسیر حسینی*، سراوان: کتابفروشی نور.
- مدرسی، محمدتقی. (۱۴۱۹ق). *من هدی القرآن*، تهران: دارمحبی الحسین.
- مراغی، احمد مصطفی. (۱۴۱۹ق)، *تفسیر المراغی*، بیروت: دار الفکر.
- معرفت، محمدهادی (۱۴۱۰ق). *التمهید فی علوم القرآن*، قم: انتشارات حوزه علمیه.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۱ش). *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- موسی، حسین یوسف. (۱۴۱۰ق). *الإفصاح فی فقه اللغة*، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
- مهائمی، علی بن احمد. (ق ۱۴۰۳). *تفسیر القرآن المسمی تبصیر الرحمن و تیسیر المنان*، بیروت: عالم الکتب.
- میدانی، عبدالرحمن حسن حبنکه. (۱۳۶۱ش). *معارض التفکر و دقائق التدبر*، دمشق: دارالقلم.
- نسفی، عبدالله بن احمد. (۱۴۱۶ق). *تفسیر النسفی مدارک التنزیل و حقایق التاویل*، بیروت: دارالفنائس.

نہاوندی، محمد. (۱۳۸۶ش). *نُفحات الرحمن فی تفسیر القرآن*، قم: موسسه البعثة.
یوسفی غروی، محمد هادی (۱۴۳۳ق). *موسوعة التاريخ الاسلامی*، بیروت: أضواء الحوزة.

Bibliography:

The Holy Quran .

- Ibn Darid, Muhammad Ibn Hasan. (1988). *Jamrah al-Legha*, Beirut: Dar al-Alam for millions.
- Ibn Saydeh, Ali Ibn Ismail. (1421 AH). *Al-Mahkem and Al-Azam al-Azam*, Beirut: Dar al-Kutub Al-Elamiya.
- Ibn Ashour, Mohammad Tahir. (1420 AH). *Tafsir al-Tahrir and Al-Tanweer al-Moruf by Tafsir Ibn Ashur*, Beirut: Al-Tarikh Al-Arabi Institute.
- Ibn Manzoor, Muhammad bin Makram (2005 AD). *Arab Language*, Beirut: Dar Sader.
- Ibn Nadim, Muhammad Ibn Ishaq (B.T.A.). *Al-Fharst*, Beirut: Dar Al-Marafa.
- Abul Fatuh Razi, Hossein bin Ali. (1408 AH). *Ruz al-Jinnan and Ruh al-Jinnan in Tafsir al-Qur'an*, Mashhad Muqads: Astan Quds Razavi.
- Abu Zahra, Muhammad. (without). *Zahra al-Tafseer*, Beirut: Dar al-Fakr.
- Azhari, Mohammad bin Ahmad. (1421 AH). *Tahdeeb al-Laghe*, Beirut: Dar Ahyaya al-Trath al-Arabi.
- Amen, Nusrat Begum. (without). *Tafsir Makhzan al-Irfan in the sciences of the Qur'an, without a place: without a place.*
- Boroujerdi, Mohammad Ebrahim. (1366). *Tafsir Jame*, Tehran: Sadr Library.
- Bustani, Fuadafram. (1375). *Farhang Abjadi*, researcher: Reza Mahyar, Tehran: Islamic.
- Behjatpour, Abdul Karim (2012). *Tafsir Tanzili (in the descending order) of the basics, principles, rules and benefits*, Tehran: Publications of the Research Center for Islamic Culture and Thought.
- Behjatpour, Abdul Karim (2014). *Identification of the book of revelations of the Holy Qur'an surahs*, Qom: Tamhid.
- Behjatpour, Abdul Karim (2016). *In sync with revelation*, Qom: Tamhid.
- Beizar Shirazi, Abdul Karim; Hojjati, Mohammad Baqer (1378). *Tafsir Kashif*, Tehran: Farhang Islamic publishing house.
- Jurjani, Hussein bin Hassan. (1378). *Jala Al-Azhan and Jala Al-Ahzan*, Tehran: University of Tehran.
- Jafari, Jacob. (1376). *Tafsir Kausar*, Qom: Hijrat Publications Institute

- Johari, Ismail bin Hamad. (1376). Sahaha: Taj al-Lagha and Sahaha al-Arabiya, Beirut: Dar al-Alam for millions.
- Hijazi, Mohammad Mahmoud. (1413 AH). Al-Tafsir al-Shazrah, Beirut: Dar Al-Jil.
- Ragheb Esfahani, Hossein bin Mohammad. (A.H. 1412). Al-Morfadat fi vajad Gharib al-Qur'an, Damascus: Dar al-Alam.
- Rezaei Esfahani, Mohammad Ali. (2017). Tafsir Qur'an, Mehr, Qom: Researches on Tafsir and Sciences of the Qur'an.
- Zaheli, Wehbe. (A.H. 1411). Al-Tafsir Al-Munir in Al-Aqedah and Al-Sharia and Al-Manhaj, Damascus: Dar al-Fakr.
- Zarkashi, Badr al-Din Muhammad (1410 AH), Al-Barhan fi Ulum al-Qur'an, Beirut: Dar al-Marafah.
- Zamakhshari, Mahmoud bin Omar. (2016). An introduction to literature, Tehran: Institute of Islamic Studies, University of Tehran.
- Sultan Ali Shah, Sultan Muhammad bin Haider. (1372). Persian text and translation of Tafsir Sharif Bayan al-Saada fi maqamat al-abada, Tehran: Bina.
- Siyuti, Jalaluddin (B.T.A.). Al-Itqan fi Ulum al-Qur'an, Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.
- Shah Abdul Azimi, Hussein. (1363). Tafsir Ezna Ashri, Tehran: Miqat.
- Saboni, Muhammad Ali. (1421 AH). Safwa al-Tafseer, Beirut: Dar al-Fakr.
- Tabatabaei, Mohammad Hossein. (1363). Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an, translator: Mousavi Hamdani, Mohammad Bagher, Tehran: Raja Cultural Publishing Center.
- Tabarsi, Fazl bin Hasan. (1372). Majam al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an, proofreader: Fazlollah Yazidi Tabatabayi, Tehran: Nasser Khosrow.
- Tabarsi, Fazl bin Hasan. (1375). Translation of Tafsir Jameem al-Jami. translator: Ahmad Amiri Shadmehri, Mashhad: Astan Quds Razavi.
- Tarihi, Fakhr al-Din bin Muhammad. (1375). Bahrain Assembly, Tehran: Mortazavi.
- Tayyab, Abdul Hossein. (1369). Atib Bayan fi Tafsir al-Qur'an, Tehran: Islam.
- Fadlullah, Mohammad Hossein. (1419 AH). Man Wahi Al-Qur'an, Beirut: Dar Al-Malaq.
- Ghasemi, Jamaluddin. (1418 AH). Tafsir al-Qasimi al-Masami Mahasan al-Tawil, Beirut: Dar al-Kitab Al-Elamiya.
- Qaraeti, Mohsen. (2018). Tafsir Noor, Tehran: Lessons from Quran Cultural Center.
- Qureshi Bonabi, Ali Akbar. (1371). Qur'an Dictionary, Tehran: Darul Kitab al-Islamiya.

- Qureshi Bonabi, Ali Akbar. (1375). Tafsir Ahsan al-Hadith, Tehran: Baath Foundation.
- Qutb, Syed. (A.H. 1425). In the shadows of the Qur'an, Beirut: Dar al-Sharooq.
- Kashani, Fethullah bin Shukrullah. (A.H. 1423). Zubdah al-Tafseer, Qom: Al-Maarif Islamic Institute
- Kashfi, Hussein bin Ali. (without). Tafsir Hosseini, Saravan: Noor Book Shop.
- Madrasa, Mohammad Taqi. (1419 AH). Man Hoda al-Qur'an, Tehran: Dar Mohebi Al-Hussein.
- Maraghi, Ahmed Mustafa. (1419 AH), Tafsir al-Maraghi, Beirut: Dar al-Fakr.
- Marafet, Mohammad Hadi (1410 AH). Al-Tamahid fi Ulum al-Qur'an, Qom: Hozma Elamieh Publications.
- Makarem Shirazi, Nasser. (1371). Tafsir sample, Tehran: Dar al-Kitab al-Islamiyeh.
- Musa, Hossein Yusuf. (1410 AH). Al-Ifsah fi Fiqh al-Lagha, Qom: Al-Alam al-Islami School.
- Mahaemi, Ali bin Ahmad. (A.H. 1403). Tafsir al-Qur'an al-Masmi, Tafsir al-Rahman and Tafsir al-Manan, Beirut: Alam al-Kutub.
- Meydani, Abdurrahman Hasan Habankeh. (1361). Ma'araj al-Tafkar and minut al-tadbar, Damascus: Dar al-Qalam.
- Nasfi, Abdullah bin Ahmad. (1416 AH). Tafsir al-Nasfi, the documents of al-Tanzil and the facts of al-Tawil, Beirut: Dar al-Nafis.
- Nahavandi, Mohammad. (2016). Nafahat al-Rahman in Tafsir al-Qur'an, Qom: Al-Baath Institute.
- Yousefi Gharavi, Mohammad Hadi (1433 AH). Al-Tarikh al-Islami encyclopedia, Beirut: Al-Hawza lights.